

УДК 81'276.2:821.161.2.09(477.83)

Людмила Підкуймуха

<https://orcid.org/0000-0003-2017-1213>

ЩО УСПАДКУВАЛИ СУЧАСНІ ЛЬВІВ'ЯНИ ВІД РОЗБИШАК МІЖВОЄННОГО ЧАСУ: ДО ПИТАННЯ АКТУАЛІЗАЦІЇ БАТЯРСЬКОГО ЖАРГОНУ

Статтю присвячено актуалізації батярського жаргону, одному із різновидів розмовного мовлення Львова в міжвоєнний період. Проаналізовано основні групи лексики, зафіксовані в романах Юрія Винничука «Цензор снів» (2013) і «Танго смерті» (2016). Визначено функції львівського лексикону в художніх текстах, схарактеризовано образ батяра. Особливу увагу приділено вивченню жаргону цієї соціальної групи як мовно-психологічної характеристики персонажів.

Ключові слова: актуалізація, батярський жаргон, батяр, художня література, мовлення львів'ян.

Вступ

Наприкінці ХХ ст. мовознавці дедалі частіше починають звертатися до тем, що їх оминали раніше. Зокрема, об'єктом дослідження стає західний варіант української літературної мови, а також особливості формування львівського койне. На сучасному етапі функціонування й розвитку української мови спостерігається процес актуалізації тих лексичних одиниць, які в радянський період вилучалися зі словникових реєстрів або фіксувалися з обмежувальними ремарками, тобто перебували на периферії мовної системи.

Сучасні письменники ж звертаються до тих тем, які були табуованими: міжвоєнний період, радянська й німецька окупації Львова тощо. Юрій Винничук відомий своїми текстами, де головним персонажем є Львів. Автор вдається до опису «низового» життя міста й авантюри його мешканців – батярів. Зображуючи Львів міжвоєнного, воєнного й повоєнного періодів, письменник актуалізовує лексику львівського койне

й батярського жаргону зокрема. Отже, аналіз текстів Юрія Винничука дасть змогу виокремити ті одиниці, що формували основу мовлення батярів, а нині активно функціонують не лише в сучасній художній літературі, а й мовному просторі Львова загалом.

Теоретичне підґрунтя

Значний вплив на мову міста в міжвоєнний період мав злодійський (батярський) жаргон, а також іноземні мови «галицького Вавилону» (німецька, їдиш, угорська) (Фотюк, 1992, с. 147). Саме на фіксації цього мовлення, яке впливало на нижчі соціальні верстви, сконцентрувався О. Горбач у праці «Арго в Україні». Український варіант балаку вивчав Я. Рудницький, видавши у 1943 р. монографію «Львівський український міський говір (Знесіння)». Автор подав детальний опис говору на всіх структурних рівнях – фонетичному, морфологічному, синтаксичному; зіставив його з усім діалектним оточенням міста (Rudnyskuj, 1943). За словами О. Горбача, Я. Рудницький описав говірку соціальних низів північно-східного передмістя Львова (Знесіння). Інші ж суспільно-культурні прошарки залишилися поза його увагою (Горбач, 2006, с. 81). Проте ця праця дослідника отримала схвальні відгуки професора Ю. Шевельова: «Перша в українському мовознавстві спроба дослідити діалект великого міста. Досі наша діалектологія обмежувалася на вивченні сільських говірок. Справді, ми так багато разів повторювали, що наші великі міста русифіковані або польонізовані, що кінець-кінцем самі в це беззастережно повірили. Тим часом усі наші міста зберігали завсіди українське мовне підґрунтя, всі міста постійно мали приплив українського мовного елементу з сусідніх і дальших околиць» (Рудницький, 1953, с. 183).

Батярський жаргон також представлений у словнику «Лексикон львівський: поважно і на жарт», який уклали львівські діалектологи. Актуалізації західноукраїнської лексики, зокрема і соціально маркованої, присвячено дисертацію О. Тулузакової.

Феномен батярства частково розглянуто у статтях Р. Голика, Н. Космолінської та Ю. Охріменко, Л. Підкуймухи, О. Харчишин, в «Енциклопедії Львова» А. Коцицького тощо. У польському мовно-літературному середовищі батярам, їхньому способу життя і мовленню, кодексу і традиціям присвячено розвідки З. Курцовой, У. Якубовської, короткі замальовки подають М. Млотек, Г. Брайт, Р. Рушел та ін.

Методи та матеріал дослідження

Популяризацією батярів і їхнього мовлення займається сучасний український письменник Ю. Винничук. Для аналізу ми обрали два романи – «Танго смерті» (2013) і «Цензор снів» (2016), а також долучили «Легенди Львова» (Т. 1, 2009; Т. 2, 2010) і «Кнайпи Львова» (2005).

Під час написання матеріалу використано такі методи дослідження: метод аналітико-синтетичного опрацювання джерел – у вивченні наукової літератури; описовий – для визначення лексико-семантичних груп; соціолінгвістичний – для аналізу соціолектів і соціорівнів міського мовлення. Також було залучено прийоми класифікації та систематизації лексичного матеріалу.

Образ батяра в текстах Юрія Винничука

Тракування батярства в різні часи та в різних суспільних сферах було далеко не однозначним і коливалося від негативних оцінок до повного захоплення. За польським трактуванням, батярство – це узагальнений культ розгульного способу життя львівського люмпену з веселими розвагами, бійками, розбишацтвами, «міцним» жаргоном та пісеньками (Якубовська, 1988, с. 59). З іншого боку, Ю. Винничук вважає такий погляд на батярів несправедливим: *...вуличні пісні оспівали переважно бійки та забави, а от праця батярів для добра суспільства зосталася поза пісню. Хоча батяри, як це не дивно, мусили і на хліб заробляти* (ЛЛ, Т. 2, 2010, с. 295). Інколи до звичайних робітничих професій додавалися і так звані батярські гешефти. Наприклад, герої роману Юрія Винничука «Танго смерті», наладнавши контакт із краківським гетто, переправляли туди харчі. Автор одразу намагається виправдати діяльність своїх протагоністів: *Може, хтось і спробує нас осудити за те, що наживалися на чужій біді, але жодних маєтків ми не придбали, вистачало тільки на прожиття, а як на мене, ми робили добру справу...* (ТС, 2013, с. 321).

Ю. Винничук пише: *Батяр – це стиль життя, у якому легковажаться загальноприйнятні норми. Батяр міг бути хуліганом, але не розбишакою і не грабіжником, бо таких у міжвоєнному Львові називали інакше – «кіндерами»*. Ба більше, батяр мав *«свою філософію і свій гонор»* (ЛЛ, Т. 2, 2010, с. 292–293).

Кримінально-бандитські угруповання, принаймні у 1920–1930-х рр., не мали нічого спільного з правдивими батярами. Хіба що між першими і другими не раз виникали сутички чи серйозні бійки, про що може

свідчити такий фрагмент: *Часом доходило до бійок, бо «кіндери» намагалися усіх собі підкорити* (ЦС, 2016, с. 72).

Зауважимо, що лексему *батяр* і згрубілий відповідник *батярега* в текстах Ю. Винничука подано з позитивною конотацією. Наприклад: *Масчку, сервус! Але ти батяр! Як ти ту графиню файно обкрутив! Бодай ті дундер свиснув!* (ТС, 2013, с. 59); *Стефцю! Ах ти батярего! Нинька знову всю ніч балював? Ади які мішки під очима* (ТС, 2013, с. 59).

Батяри міжвоєнного Львова стають головними героями роману Ю. Винничука «Цензор снів», де зображено всю палітру низового життя й авантюри, які воно передбачає. Таке побутове тло передбачає і відповідного персонажа, який встряє в усі халепи й пригоди, бешкетує, батярує, знається з кримінальниками: *У мене було чимало знайомих серед злодіїв, в основному долинярів, які товклися по базарах, сам я тим гешефтом не бавився, лише не раз попивав собі з ним в кнайпі* (ЦС, 2016, с. 74). Цю лінію представляє Андрій Попель. Герой пригадає також юнацькі витівки, які робив разом зі своїми поплічниками, чи то кумпелями («товариш, друг»): *Там були мої кумполі, з якими ми не одну шибу розбили, файні батяри [...] З батярами не можна так просто з мосту зачинати розмову з ділової пропозиції. Мусить бути спеціальний етикет* (ЦС, 2016, с. 185).

Публікації українських письменників міжвоєнного періоду, зокрема І. Керницького, Є. Загачевського, свідчать, що з часом посилення українського впливу у Львові (1920–1930-ті рр. і особливо після 1939 р.) соціальний склад батярства зазнає змін. Воно стає більш шляхетним, інтелектуальним чи навіть елітним (у його лави влилися студенти та вихідці з інтелігентних львівських родин). Таким героєм роману «Цензор снів» стає Стефан Шуберт, військовий льотчик, офіцер, який дружить із «лицарями підземного світу» і розповідає читачам про свої батярські витівки: *За мого батярування ми робили їм капості, підстерігали потяг на Левандівці, якісь цифри затирали і вписували інші, хоч і не розуміли їхнього потаємного змісту, але потім поспішали на чорну біржу і милувалися наслідками своєї роботи – тут уже кипів скандал, і голосні крики лунали хором, бо виходила з цінами така плутанина, що дідько б її не розплутав* (ЦС, 2016, с. 105).

Про бешкетування батярів у міжвоєнному Львові також свідчить такий уривок із «Цензора снів»: – *А це була їдна цікавинка «Утіхи»: «чоловік з пугою», – загадав одновухий. – То був тип, який пильнував за*

порядком. Іно в кіні зчинявся балаган – штовханина за крісло, кидання огризками яблук, стрибання через ряди, тоді звідкись із темряви з'являвся той чоловік, змахував довжелезною пугою і самим її кінчиком безпомилково попадав просто в голову батяра (ЦС, 2016, с. 61). Батярські пригоди, насмішки, витівки зображено в гумористичному тоні, вони справляють комічний ефект, адже розбишаки до них вдавалися задля розваги.

З аналізованих творів можемо також скласти уявлення і про зовнішній вигляд батярів – у кашкеті, камізельці, інколи з цигаркою: *Я не кури́в, але дорогою купив пачку найдешевших папіросок і встромив одну до вуст, хоч і не припалював, мені здавалося, що я так природніше виглядаю – стовбичачи на одному місці, принаймні скидався більше на батяра, аніж на учасника атентату* (ТС, 2013, с. 206).

Середовище батярів також локалізоване, їхнє перебування обмежене певним простором. Зокрема, у міжвоєнний період Львів ділився на кілька районів, у кожному із яких діяли свої батяри. Старші львів'яни пригадують, що були бандитські райони – Замарстинів і Клепарів, де жили «ножівники». Голоско – «то був район такий: ні бе, ні ме, ні кукуріку». Там були свої батяруси. А еліта батярська на Личакові (Харшичин, 2004). Колоритне життя Замарстинова змальовує і Юрій Винничук: там діяли свої закони і порядок, «було легше дістати в писок, аніж ковбасу на видельцю»: *Раніше за часів свого батярування я не раз бував там і чувся, як вдома, бо там збиралася лише своя компанія, сам цвіт, квінтесенція всіх забігайлів, і то така, з якою б чужий волів справи не мати, та, зрештою, ледве чи хтось непосвячений у життя мордовень міг би отак просто зайти сюди та розгоститися, принаймні мусив би це зробити під примруженими поглядами десятків завсідників* (ЦС, 2016, с. 93).

Мешканцем Замарстинова і відомим батярем, гульвісою, бешкетником, постійним відвідувачем поліцейного відділку був ще один герой роману Ю. Винничука на прізвисько Кулюс. Він був доволі відомим у батярських і навіть кримінальних колах, не втрачав нагоди встряти в бійку, але завжди виявляв найкращі людські якості: доблесть, честь, вірність, братерство. Батяри не були хронічними волоцюгами чи злочинцями, вони змінювалися, переоцінювали свою поведінку, норми, обирали інші цінності, про що свідчить такий фрагмент із тексту: *Важко тепер було упізнати Кулюса, він виразно обтесався, розмовляв більш-менш грамотно і навіть поважно, а мені так хотілося ляснути його по плечу, сипонути кількома нашими улюбленими приповідками*

й словечками, але дружина в окулярах, теж учителька, мене своїм виглядом стримувала (ЦС, 2016, с. 279).

Додамо, що як у текстах минулого століття (наприклад, «Герой передмістя» І. Керницького), так і сучасних, батяри зображені вірянами, такими, що поважають свого панотця, ходять до церкви, моляться тощо: *А ще в моєї мамі був брат, священник, що мав парафію на Замарстинові, називався отець Мирослав, але я його кликав просто «вуйцьо». Слухати його проповіді сходилися люди не тільки з усього Замарстинова, а й з Голосок, і з Підзамча, ба навіть з Брюхович. У перших рядах зазвичай стояли самі батяри і жадібно ловили кожне слово, душачись зо сміху, бо любили вони вуйця понад усе, називаючи отцем-батяром...* (ТС, 2013, с. 68). Варто зауважити, що батяри слухали лише того священника, якого вважали своїм. Заради нього хлопці могли і в бійки встрявати, і розбиратися з іншими хуліганамі міжвоєнного Львова, аби захистити честь і гідність свого отця. Наприклад, персонажі «Героя передмістя» І. Керницького, «лицарі підземного світу», як їх називає автор, уживають усіх можливих заходів, аби знайти годинник, який поцупили у їхнього проповідника.

На західноукраїнських теренах учасники підпілля часто в тюрмах перетиналися зі світом вуличників, переймаючи в них арготизми, зокрема вислови та поняття, «що в'яжуться зі збройними нападами, поліцією, переслуховуваннями, тюрмою та з її “мешканцями”, їхнім життям, із судом тощо» (Горбач, 2006, с. 187). Про співжиття націоналістів і батярів у в'язниці йдеться, зокрема, й у текстах Ю. Винничука: *«Оунівці спочатку зиркали на нас вовком, але скоро розвідали, що ми свої [...] При тім що хатранки відбувалися часто, тим хлопцям дивним чином вдавалося отримувати й передавати далі різні українські книжки, які вони читали упівголоса, та ще й дописували до в'язничної газети, яка теж мандрувала з келії до келії* (ЦС, 2016, с. 72). У цьому контексті *хатранка* означає ‘поліційний обшук’, *келія* – ‘тюремна камера’.

У Ю. Винничука, зокрема в його романі «Танго смерті», саме група батярів першою стала до оборони Львова під час воєнного лихоліття, наприклад, «знайшла десь стару австрійську гармату і доти з неї стріляла, доки та не вибухнула й не покалічила їх» (ТС, 2013, с. 242). Саме батяри, на думку автора, не зрадили, «прийшли із Замарстинова, з Клепарова, Личакова, Левандівки, принесли лопати й кирки і демонстрували чудеса винахідливості, коли треба було роздобути якісь залізяки, з яких потім за

допомогою дроту конструювали їжаки і розставляли по дорозі» (ТС, 2013, с. 239). Ностальгія за тогочасним Львовом змушує письменників вдаватися певною мірою до ідеалізації, романтизації й навіть міфологізації батярів, як у художніх текстах, так і в пісенній творчості (пор. з рядками пісні «Хлопці з Бандерштадту» Братів Гадюкіних:

*Дехто говоре «Бандити, хулігани
З тої голоти людей не буде»
А ми ся подивим, як потреба стане
Хто полізе в льох, а хто під кулі піде).*

Романтизація образу батяра була б неповною без використання їхнього пісенного фольклору, алюзій, змалювання тогочасного середовища й героїв. Ю. Винничук на сторінках своїх романів згадує про фільм зі Штепцом і Тоньком¹ «Серце батяра», не оминає увагою й інтелектуальну еліту Львова середини ХХ ст., яка опинилася у Янівському концтаборі:

– Емануель Шлехтер, – проказав старший пан без жодного пафосу.

– О, – вигукнув я. – Та то ж ви написали того шлягера «Тільки ві Львові!» А музику до кіна з Тоньком і Штепцом? Теж ви? Боже, яка честь! І «Кожному вільно кохати»? І «Я умовився з нев на дев'яту»? І «А ми дай, обацвай»? І «Серце батяра»? [...] Я вхопив його долоню обома своїми й гаряче потиснув, а тоді заспівав:

*Що не кажіте –
Нема на світі,
Йой, як серце батяра.
Просте, відверте,
Деколи вперте,*

Йой, то серце батяра (ТС, 2013, с. 243).

Однак змалювання образу батяра лише з використанням фольклору, апелюванням до простору Львова, а також відтворенням побутових реалій не дало б повної характеристики цієї соціальної групи міжвоєнного періоду. Сучасні автори актуалізують і повертають до мовної системи одиниці батярського жаргону. Адже орієнтація на мовну культуру вулиці виявляється також у прагненні точно відтворити основні її атрибути: лексикон, тональність, етикет, оповідну культуру, афористику, закони номінації.

¹ Штепцьо і Тонько – популярні львівські коміки Генрик Фогельфангер і Казімеж Вайда.

Особливості використання батярського жаргону в текстах Ю. Винничука

У текстах Ю. Винничука використання жаргонної лексики зумовлене насамперед стилістичною метою: зобразити міжвоєнний Львів, героїв його передмістя, їхній спосіб життя і мислення тощо.

Балак в аналізованих творах є засобом типізації героїв. Жаргоном розмовляють здебільшого батяри, для них це звичне спілкування. Цю тезу можуть підтвердити фрагменти з роману «Танго смерті»:

Він це проказує так тихо, щоб ніхто більше не почув, але якийсь батяр, видно, вловив останню фразу і гукнув:

– А то що за балак? Як то сам на сам? Та чи ви стукнуті в каляпітер? Войсько польське на роверах ще моцне, як хулера! Та ми тим німцям дамо такого бобу, що в портки накладуть! Правда, хлупаки?

– Зіхерово! Тримай штами межи нами і ніч не журися! – відгукуються його друзяки, але більше нас не зачіпають.

Пополудні чути гуркіт моторів, усі напружилися, навіть батяри позривалися на ноги, тільки чути:

– Шпануй, Міську! Курва, суне!

– Та шо ти куцаєшся? Гібай в цинадри!

– Не будь такий раптус-нервус – тримайсі дишля!

– Тримай фасон, пітолько! Вважай – в портки не насрай! (ТС, 2013, с. 240).

У вибраному діалозі батярів варто пояснити низку незрозумілих для пересічного читача слів: *каляпітер* ‘голова’, *зіхерово* ‘напевно, в сам раз’, *тримати штamu* ‘дружити, товаришувати’, *шпанувати* ‘пильно, уважно дивитися’, *куцатися* ‘ставитися задиркувато, зухвало’, *гібати в циндри* ‘не звертати уваги’, *дишля триматися* ‘зосередитися’, *раптус-нервус* ‘неврівноважена нервова людина’, *пітолько* ‘недозрілий, несерйозний’.

Використання балаку дає змогу письменникам зобразити походження своїх героїв, соціальний статус, рівень освіти, вподобання тощо. З діалогів батярів дізнаємося, що вони завзяті, не пробачають образ, готові до бійки:

– Мамуньцю злота! Але, курва, теньга гаргара! – прицмокує батяр, киваючи на танк.

– Тепер видиш, дурний каляфйор, жи то не пацалиха? Хтів-єс свіжого люфту! Маєш!

Та де я думав, жи вони так по людях будут стрілили? Та я думав, жи то шац-хлопаки! Я му дам фацки – він ми дасть фацки, я го майхрем – він мене майхрем, та й фертик. Як пуреднілюдиска. Ну, не? А він, ади, дістав сьвірка! Най би го нагла троїста з бурячками заллела! (ТС, 2013, с. 240). Стосовно семантики аналізованих лексем, то *теньгий* означає ‘великий, огрядний’, *пацалиха* ‘жарт, насмійшка, витівка, розвага’, *люфт* ‘свіже повітря’, *шац-хлопаки* ‘гарні хлопці’, *фацки дати* (фразеологізм) ‘набити когось’, *майхер* ‘ніж’, *фертик* ‘готово’, *сьвірка дістати* (фразеологізм) ‘здуріти’.

Нанизування жаргонізмів у цьому фрагменті дає змогу передати особливості спілкування батярів, виокремити їх серед інших персонажів творів.

Балак у текстах Ю. Винничука є також засобом зображення середовища, локації і місця перебування героїв. Для того, аби змалювати перебування батярів у в’язниці, автор послуговується лексикою на позначення тюремних реалій: *келія* ‘камера’, *клявіс* ‘тюремник’, *цувакс* ‘новий в’язень’, *цюпа* ‘в’язниця, тюремна камера’, *фурдигарня* ‘поліційний відділок, в’язниця’. Наприклад: *То були справді спритні хлопці, власне ядро нашої келії* (ТС, 2013, с. 126); *Також було два кримінальники: сільський коваль, що забив на п’яну голову іншого п’яка, а другий – звичайний злодій, який відразу заявив, що є старостою келії і з «клявісом» буде говорити лише він. А ми, «цувакси», маємо в усьому його слухати* (ЦС, 2016, с. 72); *Ну, далі ви здогадалися – я потрапив до цюпи* (ЦС, 2016, с. 56); *А я ока не змружила, думала, може, тя шпугати до хулери зцапали, може, фурдигарні до якої забрали!* (ТС, 2013, с. 204).

На позначення в’язниці на вул. Городоцькій львів’яни використовували лексему *Бригідки*, оскільки та була розташована в приміщенні колишнього монастиря св. Бригіди, а от герої Ю. Винничука витворили свою лексему на позначення цієї тюрми. У тексті автор одразу дає й іронічне походження цієї назви.

– *А тепер нас чекає цюпа, – продекламував одновухий. – Повезуть нас у Бригідки. Ми їх називаємо Медівнею.*

– *Чому? – запитав я.*

– *Бо там усе з медом, – зареготав* (ЦС, 2016, с. 58).

Батяри особливо цінували свою *братію*, тобто товариство, тому на позначення дружніх стосунків виробили власний лексикон: *гебра* ‘товариство, компанія’, *гранда* ‘товариство, компанія’, *кумпель* ‘друг’, *кумпан* ‘товариш, друг’ тощо. *Але в «Тоні» ся збирала своя гранда, хоч і панувала*

задуха. *О, там ми ся розважали фест. Мій кумпель Дзяма мав таку спеціальну гумову рурку, яку встромляв до кишені комусь, хто сидів попереду і цюняв через тоту рурку в кишеню* (ЦС, 2016, с. 60); *Вже склянками гебра (компанія) дзвоні, Юзьку штіля на гармоні* (КЛ, 2005, с. 236).

Атрибутивами до таких лексичних одиниць найчастіше були прикметники з позитивною конотацією *клявий* ‘добрий, товариський, приємний у спілкуванні’, *муровий* ‘відважний, надійний; чудовий першокласний’ або посесивні займенники *наш, свій*. Наприклад:

- *Кулюс! А шо то за центусь?*
- *Стуль писка, Додьо! То є наш хлоп. Муровий на всі сто.*
- *А чого досі не було видно?*
- *Бо ділив зі мною причі* (ЦС, 2016, с. 94).

Невідокремною частиною повсякдення батярів були бійки, тому їхній лексикон поповнювався відповідними одиницями (наприклад: *кампа* ‘бійка’, *михіндра* ‘сварка, колотнеча’, *шпарга* ‘зачіпка, привід до бійки; сварка’; почасти з атрибутивами *поредна, незла* як ‘серйозна, вагома’), а також одиницями, що означали зброю (наприклад: *цизорик, майхер* ‘ніж’). *А до чого тут мій шницель? Шукаєш шпарги?* (ЦС, 2016, с. 186); *За шинквас правила звичайна ляда без жодних оздоб, без начиння, хіба що начинням вважати бляшані ринки й миски. Усе довкола свідчило іно про безконечні в цьому поважному приміщені михіндри, шпарги і кампи* (ЦС, 2016, с. 93); *Ми вмостилися на пачки з книжками, я відкоркував пляшку своїм цизориком і після перших ковтків відчув приємне блаженство і вдячність до дівчини за те, що скрасила мої мандрівку* (ТС, 2013, с. 166); *Коли вони рушили в нашому напрямку, я штурхнув Кулюса і сказав: «Зараз буде не зла кампа»* (ЦС, 2016, с. 100).

Життя цих розбишак міжвоєнного Львова було пов’язане з перебуванням у кнайпах і розпиванням алкогольних напоїв, про це може свідчити такий фрагмент із «Цензора снів»: – *О, Бердардинський пляц. Кнайпа «Центральна». Там я раз впився на трупа, – сказав Кулюс* (ЦС, 2016, с. 58). Така поведінка батярів зумовила наявність у текстах Ю. Винничука групи лексики, пов’язаної зі спиртними напоями: *баюра* ‘горілка’, *цьмага* ‘самогон, алкоголь’. *Де вони з тов. баюров прупали, – зітхав Фільось, пробуючи цвиркнути слиною так, аби попасти в песика* (ЦС, 2016, с. 186); *Як собі хочете, – сказав я, – по дві й фертик. Ну, і ще цьмаги хильнемо* (ЦС, 2016, с. 187).

Розгульна й розбишацька вдача батярів, подеколи їхня діяльність у підпільних націоналістичних організаціях провокували сутички

з поліцейськими, чим і зумовлене використання таких лексем: *пулікір* ‘поліцейський’, *шпіцель* ‘поліційний агент’, *шпагат* ‘поліцай’ тощо. *Та ми тому ни винні, жи прийшов, розуміи, той во шпіцель, утой шпагат і ше там кількох і забрали нас* (ТС, 2013, с. 74); «*Пулікір*», «*гранатовий*», «*мента*», «*дзяд*», «*ангел*» – так батяри називали поліцаїв (ЛЛ, Т. 2, 2010, с. 300).

Особливістю жаргону є оцінна конотація в його семантиці, що відображає ставлення мовця до реалій. У лексиконі батярів наявні також лексичні одиниці, що надають експресію згрубілості, роздратування, іронії тощо. Це стосується лексики на позначення людей, частин тіла. Наприклад: *варга* ‘губа’, *крижбанти* ‘поперек’, *сьліпундри* ‘очі’, *файталена* ‘нездара, недотепа’, *тогусь* ‘зніжений, розпещений молодий чоловік’, *фуньо* ‘чванько’ тощо. *Розкрий сьліпундри!* (ТС, 2013, с. 95); ...після кількох спроб Йосько цілком незле списався, а раз так увійшов у роль, що розквасив мені *варгу* (ТС, 2013, с. 95); – *А-а!* – заверецала вона. – *Нарешті! Де ж ти волочився файталено* їдна? *Га?* (ТС, 2013, с. 204); – *А далі як дасть по крижбантах!* Тим своїм маленьким кулачком! Тими своїми тонюсінькими палюшками! (ТС, 2013, с. 96); – *Тогусь*, – звернувся я ввічливо до нього, і знав, що таке звертання його просто вб’є, бо нема гіршого, як на хлопа, який вважає себе муровим, сказати «*тогусь*», – я таких піциків звик душити, як мокриць (ЦС, 2016, с. 98); ...*треба сказати, що совети просто таки шаленіли від дзигарків, правда, мали вони дуже своєрідне уявлення про красу і вважали, що годинник мусить бути великим, а що більший – то кращий, тому носили на руках вражаючі цибулини, а дехто навіть примочував до зап’ястя будики та ще й підкочував рукав, аби видно було, який він фуньо кацалабський* (ТС, 2013, с. 291).

У спілкуванні батярів, та й загалом львів’ян, поширеною є лексема *вар’ят*, що означає ‘психічно хворий чоловік’. Вона функціонувала як окрема одиниця (*вар’ят*, *вар’ятка*), так і в складі сталих висловів (*грати вар’ята* ‘удавати дурника’, *не роби з тата вар’ята* ‘так кажуть тим, хто говорить неправду’). Наприклад: *Синюта був сьвірком, снопківським вар’ятом, хоч і працював сторожем на басейні «Залізна Вода»* (ЦС, 2016, с. 140); *Але не, моя мама не була вар’яткою, вона лише любила дерти лаха і голосно демонструвати свою причетність до богемі* (ТС, 2013, с. 59); *Я мусив грати вар’ята і робити все те, що й вони, щоб не видаватися білою вороною* (ЦС, 2016, с. 79); *Пан Краух взяв мене за комір, притягнув до себе і процідив крізь зуби:*

– *Не треба з тата робити вар’ята! Ясно?* (ЦС, 2016, с. 205).

Аналізовані тексти містять також кілька сталих висловів, зокрема жаргонного характеру: *бігус-кумпоти зі сливками* ‘молоти дурниці’, *на глянци* ‘досконало, бездоганно’, *вробити в яя* ‘обдурити’, *тримайсі за грубийший кінець* ‘форма прощання; бувай, будь обережним’, *шпатаг ковтнути* ‘бути пихатим’, *папільотки на голові крутити* у значенні ‘морочити голову’, де *папільотки* означає ‘бігуді’, *дишля триматися* ‘зосередитися’, *гібати в циндри* ‘не звертати уваги’, *робити шмергля* ‘дурити когось’, *траскати фуня* ‘чванитися’, *церигелі розводити* ‘поводитися манірно’, *заливати голодні кавали* ‘брехати’ тощо. Наприклад: *Е, я тебе знаю, – покивав пальцем Додьо, – ти іно вмієш рубити, що бігус-кумпоти зі сливками* (ЦС, 2016, с. 187); *І жиби тиски були на клямрі [...] Морди мають бути на глянци, а не як на похороні* (ЦС, 2016, с. 265); *Тут вийшов з дверей капрал з огрядним пюзом і пикою бульдога та гукнув, аби я йшов за ним, я послухався, а Кулюс побажав мені вслід, аби я «тримавсі за грубийший кінець»* (ЦС, 2016, с. 57); – *Ой, не треба мені тут папільотки на голові крутити* (ЦС, 2016, с. 69); *Коли ж наші рурочки скінчилися, нам вдалося продати кільканадцять друкарських машинок у вигляді техніки для друкування грошей, робили ми це, звичайно, напотемки, аби клієнт не здогадався, що з нього роблять шмергля* (ТС, 2013, с. 291); *Бо ти, колись, хотів мене вробити в яя* (ЦС, 2016, с. 126); *І коли ми з мамою заходили, то треба було бачити, як мама траскала фуня, велично несучи свою перуку і випинаючи груди так, ніби ненароком ковтнула тичку на kwasолу, адже вона належала до жінок, яким увечері буває двадцять шість, а вранці – сорок* (ТС, 2013, с. 57); *То не будемо розводити церигелів. Ми здогадувалися, до чого все йде* (ЦС, 2016, с. 191).

В окрему групу ми виділили прокльони і лайку, наприклад: *А то брехайло! А жиби ти сканав, як та свічка! А жиби ти спух, як та нитка! А жиби тобі всі зуби повипадали, окрім удного, кутрий би тебе все життя булив!* (ТС, 2013, с. 73); *А бодай ті пес яйці лизав!* (ТС, 2013, с. 96); *Най би го нагла троїста з бурячками заллєла!* (ТС, 2013, с. 240); *Що то є до хулері? Чи я за свої гроші не можу сі забавити?* (ЛЛ, Т. 2, 2010, с. 297).

На думку Ю. Винничука, лайка і прокльони належать до оригінального витвору львівського балаку і мірою своєї оригінальності не мають аналогів у жодному іншому жаргоні українського міста (Винничук, 2006). Такі слова допомагають виразити емоційний стан, спричинений певним ставленням до якогось фрагмента дійсності. Прокльони не завжди були спрямовані на негатив, і не завжди мовець бажав зла своєму співрозмовникові. У пориві гніву мати могла звертатися й до сина: *То так сі з мамою робе? То на те я тебе*

вродила, голубила, плекала, жиби ти мене такво на старість зганьбив? А бодай би тя качка брикнула! Кажи: де-сь був? (ТС, 2013, с. 204).

Із часом арго, кримінальний жаргон перестають виконувати функцію втаємниченої мови і проникають у розмовне мовлення мешканців міст. Батярський жаргон, яким спочатку послуговувалися лише представники цієї специфічної субкультури, почали використовувати підпільники, студенти, а згодом і жителі Львова та його передмістя. Стосовно цього Л. Ставицька зазначає: «Кримінальний жаргон має здатність блискавично проникати в соціальні сфери законослухняних громадян: спочатку ця лексика стає надбанням мови соціальних низів, а згодом “завойовує позиції” у міському розмовно-побутовому мовленні» (Ставицька, 2004, с. 214).

У художніх текстах Ю. Винничука, зокрема в романах «Ганго смерті» і «Цензор снів», балак постає як закрита система, втаємничена мова, аби не кожен міг зрозуміти, про що йдеться. Саме балак використовує Стефан Штрудель (військовий льотчик, офіцер), аби передати важливе повідомлення своїй коханій, яка є представником інтелігенції, донькою барона. Проте й дівчина чудово розуміє львівську говірку й навіть досконало нею володіє:

Коли нас з'єднали, я заторохтів:

– Сервус, біню. Ніц не байтлюй, іно цинькуй. Мус зі своїов фамулов вивирати на соломку. Але бальоном і не бімбаї. З Відня гебай. Лишиши цинк Святій Варварі, де вас никати. Йо?

Ірма миттєво налаштувалася на потрібну хвилю:

– Та йо. Шо ти фурт трайлюєш? Кляво, я всьо зкумкала. Не куцайся. Цьом.

– Цьом.

Це все, що вона мала зрозуміти. На людській мові то мало означати: «Привіт, дівчинко. Нічого не говори, лише уважно слухай. Мусиши зі своєю родиною утікати на село. Але швидко і не легковаж. З Відня зникай. Лишиши звітку в церкві Святої Варвари, де вас шукати». Ірма: «Та що ти мелеш безперестанку. Добре, я все зрозуміла. Не бійся» (ІС, 2016, с. 292).

Висновки

Отже, активне використання батярського жаргону у творах Ю. Винничука є закономірним після неповноцінного функціонування української мови в радянський період. Залучення мовних ресурсів з літератури міжвоєнного періоду (наприклад, текстів літературного угруповання «Дванадцятка») актуалізує ті лексичні одиниці, які перебували на периферії мовної

системи й активно вилучалися із творів (пор. два видання збірки оповідань «Вулиця» Б. Нижанківського (1936 і 1941 рр.)).

Результати нашого дослідження демонструють, що львівський балак і батярський жаргон у романах Ю. Винничука використано зі стилістичною метою, що уможливило передати колорит Львова міжвоєнної доби, схарактеризувати персонажів і їхню мовну поведінку, зобразити середовище, у якому відбуваються події.

Список скорочень

- КЛ – Винничук, Ю. (2005). *Кнайти Львова*. Львів: Піраміда.
ЛЛ – Винничук, Ю. (Т. 1, 2009; Т. 2, 2010). *Легенди Львова*. Львів: Піраміда.
ТС – Винничук, Ю. (2013). *Танго смерті*. Харків: Фоліо.
ЦС – Винничук, Ю. (2016). *Цензор снів*. Харків: Фоліо.

Список використаної літератури

- Винничук, Ю. (2006). Лаймося по-львівськи. *Настрій Львова*. № 2. Отримано з http://shron.chtyvo.org.ua/Vynnychuk/Laimosia_po-lvivsky.pdf.
Горбач, О. (2006). *Арго в Україні*. Львів: Інститут мовознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
Рудницький, Я. (1953). Львівський говір. В *Наш Львів. Ювілейний збірник 1252–1952* (с. 179–183). Нью-Йорк: Червона калина.
Ставицька, Л. (2004). *Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови*. Київ: Критика.
Фотюк, Б. (1992). Пісні львівських батярів як невід'ємна частина міського фольклору. *Сучасна філологічна наука в національному відродженні: Матеріали звітної наук. конф. викладачів, аспірантів, студентів, присвяченої пам'яті професора Т. Комаринця. 5 травня 1992 р.* Львів.
Харчишин, О. (2004). Батяри українського Львова. *Брама. Поступ*. 14 січня 2004 р. Отримано з <http://postup.brama.com>.
Jakubowska, U. (1988). *Mit lwowskiego batiara*. Warszawa: Instytut badań literackich Polskiej akademii nauk.
Rudnyckyj, J. (1943). *Lemberg Ukrainische Stadtmundart (Znesinnja)*. Berlin; Leipzig.

Abstract

Liudmyla Pidkuimukha

WHAT MODERN LVIV PEOPLE INHERITED FROM THE RUFFIANS OF INTERWAR PERIOD (ON THE ISSUES OF BATIAR SLANG ACTUALIZATION)

Background. Currently Lviv returns so called batiar's culture and traditions. Moreover, batiar's phenomenon of interwar period has already inspired modern Ukrainian writers. For instance, Yurii Vynnychuk popularizes

this subculture with his books, public lectures, blogs etc. In this article, we have focused on the analysis of such prose texts by Yurii Vynnychuk as “*Tsenzor sniv*” (*Censor of Dreams*), “*Lehendy Lvova*” (*Legends of Lviv*), “*Knaipy Lvova*” (*Pubs of Lviv*), “*Tango smerti*” (*Tango of Death*). Despite the fact that there are studies that deal with actualization of vocabulary, there are no studies based on these prose texts and batiar slang in particular.

Purpose. The main goal of this article is to investigate the process of actualization of socially marked vocabulary. Particular attention has been paid to the batiar slang, which was one of the variants of colloquial speech in interwar Lviv. Furthermore, the purpose of this research is to analyze the slang of this social group as linguistic and psychological characteristics of the characters, to distinguish the main functions of batiar slang in the modern Ukrainian prose texts.

Methods. The following methods and principles used to study sociolinguistic phenomena have been selected: method of collecting linguistic data from novels written by Yurii Vynnychuk in order to analyze the material. Moreover, traditional methods of linguistic analysis (for example, semantic analysis, which investigates the meaning of vocabulary items by explaining what sense relations hold between them, and descriptive method to distinguish the lexical groups of vocabulary) have been used.

Results. This article has identified semantic structure and stylistic features of the actualized batiar’s vocabulary. The results indicate that batiar slang in the novels by Yurii Vynnychuk has been used to demonstrate Lviv’s life during the interwar period. The function of this vocabulary is to describe the characters and their linguistic behavior. Moreover, batiar slang helps to portray the environment in which the events take place.

Keywords: actualization, batiar, batiar slang, characteristic of characters, Lviv inhabitants’ speech.

Матеріал надійшов 23.05.2018